

***Adalékok Arad vármegye történetéhez***  
***–Régi, XVI; XVIII. századi dokumentumok alapján–***

Volt elég időm forgatni a neves, vérbeli történész, Márki Sándor monumentális művét Arad vármegyéről.



(A megye illetve a város nevének eredetével kapcsolatban ő az „Orod – Arad” teória híve, amellyel nem mindenki ért egyet, de ennek nincs jelentősége, hiszen ugyanazon földrajzi területről van szó. Számomra a szomorú az, hogy nem találtam adatot a terület megnevezéséről a hun, avar vagy a még régebbi idők-ből).

Ami Márki munkájában –az anyag gazdagsága mellett – megragadott, az a rendkívül alapos dokumentáltság. Hatalmas mennyiségű dokumentum- másolatot közöl (oklevelek, okiratok, térképek). A jegyzetekben bőségesen megjelöl minden írott forrást, amelyet felhasznált (vagy amely az adott témában felhasználható), így– akit egy adott kérdés mélyebben érdekel–, ezek segítségével alaposan tájékozódhat a részproblémákban is. (Az ilyen alapos, pontos „jegyzetelés” bizony sok általam fellapozott történelmi munkából hiányzik)

Nagyon hosszú a névsora azoknak az egykori tudósoknak, történészeknek, krónikaíróknak, akiknek művei forrásként szerepelnek Márki monográfiájában.

Csak néhány név a sok közül. Timon Sámuel; Csiba István; Michaelis Bonbardi, Paraschitius, Oláh Miklós; Bél Mátyás; Pesty Frigyes stb. Legtöbbjük neve –a történészek szűk körén kívül– mára már alig ismert, s műveikben az egykori Hungária történetével, földrajzával foglalkozva sok – Márki könyvében sem szereplő, mára kuriózumként ható– ismeretet is közölnek Araddal illetve a megye településeivel kapcsolatban. Érdeemes ezekben a művekbe beleolvasni, s a szerzőkkel is „megismerkedni”.

A bőségből nehéz válogatni, nézzük talán először a talán legismertebbet, Oláh Miklóst, akinek szobra mai napig a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem filológia karának udvarán áll, s emlékéét Erdélyben számos utcánév őrzi azzal együtt, hogy Nicolae Jorga annak idején renegátnak nevezte.

### **Oláh Miklós**

(Nicolaus Olahus,1493–1568); humanista, esztergomi érsek, Hont vármegye főispánja, királyi helytartó, a nagyszombati Jezsuita Akadémia /1554/, és könyvtárának /1561/ alapítója. Édesapja Oláh István, Hunyadi János leánytestvérének, Hunyadi Máriának volt a fia, édesanyja Huszár Borbála szebeni polgárcsaládból származott. Neve, Oláh, etnikai származá-



sát jelzi (mint köztudott a vlah szóból származó megnevezés annak idején semmilyen pejoratív árnyalattal nem bírt) Oláh Miklós **Hungária** című (latin nyelvű) könyvét 1536-ban írta, s mint igazi humanista, műve előszavának szánta Magyarország földrajzi leírását, amely a maga korában földrajzi és művelődéstörténeti szempontból hiteles, megbízható, kútfő értékű tájékoztatás volt. Ebből következnek részletek.

16. fejezet foglalkozik Arad vármegyével: „(...) azt a vidéket viszont, amely a Fehér-Körös és a Maros folyók között dél felé húzódik, Marosköznek hívják. Ebben a kiváló bortermő Makra hegyfok felé terülnek el: Solymos, Lippa, Világos várak, majd a Körös partján Pankota, Zaránd, Kerek. Aztán még délebbre Simánd, Pályi mezővárosok, a nem csekély hírű aradi prépostság, Nagylak vára. (...)”

A mai ember számára igen bizarr, ami 19-ik fejezetben olvasható: „Van egy másik falu is a Maros és a Fehér-Körös folyók között, Erdélyen kívül, melynek az azonos nevű és szomszédos mezővárosról **Simánd** a neve, s melynek csaknem minden lakosa sánta, vak, vagy lába, vagy keze van elnyomorodva, vagy más testi rútság miatt szembeötlő. Ide egészséges embert nem engednek be, amivel meg saját torz testük szembeszökő voltával láthatóan igen dicsekednek. Pedig nem a természet hozta ezt így, hanem a szóbeszéd szerint az újszülött csecsemőket maguk a szülők vagy megvakítják, vagy csontjaikat és végtagjaik ízületeit (hogy ne üssenek el testi rútságban) kificamítják. Ezek, hogy amint testük állapotában, úgy nyelvükben is különbözzenek a többiektől, kezdettől fogva saját nyelvet koholtak maguknak, hogy azon beszéljenek egymással, s ez senki másnak ne legyen érthető, csak az odaválósi polgárnak; ezt a mieink vaknyelvnek nevezik. Azt a kiváltságot élvezik, hogy a többi magyar vállára nehezedő tehertől mentesek, és az országban mindenfelé koldusénekeikkel megélhetést és hasznot szerezhettek maguknak és övéiknek. Ocsmány emberfajta, hírhedt és méltó minden büntetésre, hiszen az emberi természet szépségét torzítja el gatzettével, melytől fejedelemeink eddig nem tiltották el őket, akár azért, mert nagyobb dolgokra függesztették tekintetüket, akár azért, mert a nagy országban eddig még nem vették ezt észre, különben nem égethettek volna az emberi nemre ilyen gonosz és torz szegyenbélyeget.

**Szamota István,**



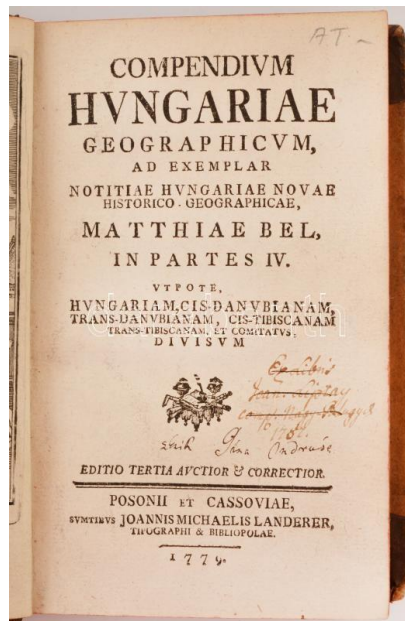
**Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten** című könyvének 555. oldalán tisztázza a simándi megcsonkításokat. „Simánd mezőváros Arad megyében fekszik. Hajdan Apásnak hívták és az ónodi káptalané volt. Oláh Miklóson kívül senki sem említi meg a föntebbieket. E mende-monda valószínűleg a következő tényen alapul: Simándnak akkor híres vásárai lévén, ezeket a vándorló cigányok, mint koldusok seregestől ellepték. Más országokban is léteztek ilyféle különös emberek, ilyenek pl. a cagot-k (olv. kagok), a francia Pirónék-ben, kiket a nyugati gótok utódainak tartottak és a középkorban minden emberi jogokból kizártak; legfurcsább sajátságuk, hogy nincs fülczimpájuk, tehát kerekfűlűk van. Bővebbet: Michel, Histoire des races maudites de la Francé et de l’Espagne.”

Jóval pontosabb leírást ad Arad és Zaránd vármegyéről az 1762-ben megjelent „**Compendium Hungariae geographicum**”, amely korabeli ismereteket tükrözi erről a területről, a mű szerzője több mint valószínű **Bél Mátyás**.

(A mai Arad megye nagyjából e két megye összevonásából jött létre)



A mű –mint a dokumentumok nagy része abban a korban – latin nyelven íródott, és idáig nem jelent meg magyar nyelven.



A szakszerű, szöveghű fordítás **Dr. Köfalvi Tamás**, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar docensének az érdeme, aki igen gazdag egyéb irányú elfoglaltsága mellett is sort kerített ennek a nem könnyű munkának az elvégzésére.

### **„ARAD MEGYE**

1. Aradiensis vagy Orodienensis comitatus, magyarul Arad Vármegye, németül Die Arader Gespanschaft, nevét Arad várról kapta. A Maroson innen, Erdély határáig nagy területen helyezkedik el, a folyón túl Temesvárhoz tartozó területektől elkülönül. Inkább hosszú, mintsem széles megye. Csanád megyétől Erdélyig terjed keleti irányban, északra és délre pedig Békés és Zaránd megye határig nyúlik. A bánságtól a Maros folyó választja el. Egyébként méltán mondható, hogy hasonló mértékben egyik része síkság, másik része hegyvidék. Egy folyó, a Maros öntözi. Azt a területet, amely a Fehér-Körös és a Maros közt fekszik, Marosköznek hívják.
2. A területet, amelyet Magyarországtól polgárháborúban foglaltak el [török hódítás] románok és szerbek lakják. Ők a magyarokkal és a németekkel néha még ma is módfelett viszálykodnak, ahogy az Erdélyből jött örményekkel is. Ez a megye így Zaránd megyével, amellyel sokszor összekapcsolják, 167 falut és 16 várost

számlál, amelyekben 101.540 lélek lakik, a 310 zsidóval együtt. A két megyéből együtt, évenként 54.417 forint 50 krajcár adó folyik be.

**3.** A föld mindenütt termékeny, és mindenféle terményben bővelkedő. A román falvak igencsak elhagyottak, a magyarok és más lakosok viszont ezeket elkezdték benépesíteni. A szegényebbek állattenyésztést folytatnak, amely alig jövedelmez, és általában is szegényesebb. A legelők bősége mindenütt nagy, amit csak a katonák telelésének szabadsága korlátoz néha.

**4.** Két királyi kerület van

- a) az aradi, a Maros melletti, által körül folyt hasonló nevű várral és várossal.
- b) a tótváradi, keleti terület, amelyik az említett folyóval átellenben Erdély felé esik.

A megyében található másik négy járás

- a) az aradi
- b) a jenői, Jenő várról és városról [elnevezve]
- c) a világosi, Világos városról [elnevezve]
- d) zarándi, de ezek Zaránd megyét Arad megyétől nem választják el.

**5.** A megye hűtlenné lett, azelőtt igen nemes várai közé számláltatik

a) Ó-Arad, latinul Arad Vetus, másként Orod, miként 'Arad'-nak is mondják. A Maros partján, egykor jeles főváros volt. Egykor híres főpapok és kanonokok székhelye, jóllehet egyesek ez aradi székhelyet és a kanonokok kollégiumát oda helyezik, ahol ma Glogováts város van, háromezer lépésre innen, és bizonyos ottani romokat akarnának összegyűjteni.

b) Új-Arad, latinul Arad Recens, régiesen Orod, egy mérföldre az előbbitől nyugat felé helyezkedik el. A törökök építették, végül pedig [Savoyai] Jenő herceg

előrelátóan dél felől megerősítette. Négyzetes bástyái vannak, mély sáncai mindenfelől megerősítettek. Két külvárosa van, a vártól hosszabban elnyúlva.

c) Solymos, Solmotz, Lippával szemben, kevésbé erődített, magas hegyen épült, régebben előkelőbb volt. A törökök ostromától többször elesett. Végül a gonosz idők elmúltával romjaiból újjáépült olyannyira, hogy jelenleg 50 katona lakja.

d) Tótváradja, az egykori határon, a török elleni védekezésül építették az erdélyiek. Romos vár, mára szinte beolvadt a településbe, nem jelentős.

**6.** Kisebbségi erősségek is vannak a megyében, amelyek közül a jelentősebbek:

- a) Radna, a Maros folyó partján, Lippával szemben, a töröktől – gyakran Lipppa körülzárásával – nagy csapásokat szenvedett el. Mivel könnyen támadható, ezért mára korábbi népességéből és szépségéből is sokat veszített. Manapság a modenai hercegnek van itt nagy tisztelete.
- b) Györök, az aradi járásban, mint feljebb,
- c) Magyar és Oláh Pecska, Magyar- és Román Pecska ugyanott.
- d) Tótvárad ugyanazon járásban.

Említést érdemel még Mines (Ménés) település, kiváló zamatú vörösboráról híres. A többi Zaránd megyénél szerepel, amint nem sokkal alább látható.

**7.** Az adminisztrációt korábban teljesen a katonai és a kamarai elöljárók látták el. Ma már főispánja van, zadányi és törökszentmiklósi ifj. Almássy Pál. A megyegyűlést Aradon tartják.

## **ZARÁND MEGYE**

Zaránd megye, magyarul Zarand Vármegye, németül Die Zarander Gespanschaft, amelynek vára korábban a jelentősebbek, most az elhagyatottabbak közé számíltatik, vagy Zarand erődként emlegetik.

**1.** Hosszúsága pontosan tizenkét mérföld, Erdélytől a Temes (Tibiscus) folyása felé. A határa kelet felől Erdély, nyugatról Békés, délről Arad, északról pedig Bihar megye. Területét teljesen síkság foglalja el, kivéve a békési határon lévő Carpati átkelőt. Két folyójában – különösen a Körösben – állítólag arany található.

**2.** Itt a románoknak vannak települései, amelyek igen lepusztultak, és magyarok is laknak itt, akik földet művelnek és nyugalomban élnek.

**3.** A vidék termékenységről híres. Különösen, hogy a gabona mindenféle fajtája megterem, borban pedig különösen bővelkedik, a bort pedig főként Jenő városba viszik, amelyet, mivel ennek gazdagságáról és kiválóságáról híres, Boros Jenőnek neveznek. A jószág a dombok által elrejtve vándorol, sok a vasbánya és az erdei madár.

A megyének vannak ércbányái az erdélyi végeken. A Körösök homokja aranyban bővelkedik, amely helyeken igen tiszta és értékes arany található.

**4.** Egykor négy járása volt, amelyek nevüket városokról és várakról kapták. Két korábbi már Arad megyéhez számíttatik, a későbbiek pedig Zaránd megyéhez. Ezeknek neve pedig:

a) Zarándi, amely az azonos nevű település körül fekszik.

b) Jenői, amely neve a vár és település nevéből ered. 1744-ben e két járás Arad megyéhez csatoltatott, Zaránd megyénél csak a többi rész maradt, tudniillik a halmágyi és a brádi (Bradensis) járás.

c) c.) Halmágyi, amely a városról, mely körül elterül, kapta a nevét.

d) d.) Brádi, amely ugyanúgy a városról neveztetett el.

#### 5. Az alábbi jelesebb várak érdemelnek említést:

a) Boros-Jenő, a török elleni háborúban kiválóan megerősített, most majdnem teljesen rom. A város ma gazdag területen fekszik, magába foglalja a romos várat, a Fehér-Körös partjait és négy védművet. 1693-ban Sigbertus Heister hajtotta újra Magyarország fennhatósága alá. A borosjenői bort a legjobbak közt tartják számon.

b) Deszna, egy magas hegyen fekszik. Korábban jelentős volt, ma romjai is alig látszanak. Szép fekvésű völgyek és tiszta patakok veszik körül, amelyek ritkán látott nagyságú pisztrángokat nevelnek. Itt sem aranymosók, sem vaskohászok nem találhatók.

c) Világos-vár, egy magas sziklán van, nem messze Méhestől, amely elnevezés magyar eredetű. Derült időben Budát is látni lehet innen. Sokan állítják, hogy a mi mértékünkkel mintegy 12 mérföldre el lehet látni. Bonfini műve szerint – 4. könyv 9. – ezt a helyet latinul fényes várnak (castellum lucidum) hívták. A hegyekből aláömlő, sziklás patakjai vannak. Az egész terület a leromlás ellen szőlővel van beültetve. A várat Szilágyi Mihály, a Magyar Királyság kormányzója, Corvin Mátyás nagybátyja elfoglalta, amelyből 1459-ben szabadult fel. 1693-ban Sigbertus Heister űzte ki innen a törököket. Már romjai is eltemetődtek.

#### 6. A megye városai:

a) Zaránd, egykor nagyváros (metropolis), várral, ahonnan a megye a nevét kapta. Most falu.

b) Simand, gazdag, jómódú város, román jobbágyok művelik, a királyi út mellett fekszik.

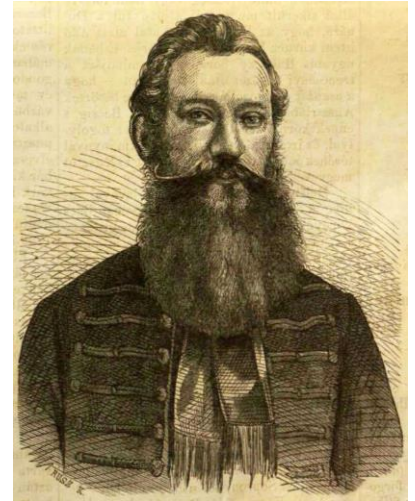
- c) Boros Jenő, az ott lévő várról elnevezve, a várral együtt sokat szenvedett, fentebb volt szó róla.
- d) Pankota, ékes kastélya volt, amelyet a török támadások elpusztítottak. Maga a város korábban nem virágzott, de most a királyi kincstárhoz tartozik. Kiváló vörös- és fehérbornak örvend. Korábban apátság volt itt.
- e) Halmágy, Erdély határán lévő, egykor forgalmas város. Korábban falakkal és árkokkal övezett kastélya volt. Mostanra ez és a város is korábbi ékeségét és forgalmát elvesztette.
- f) Brad, ugyancsak Erdély határánál fekszik, elszakították, majd visszacsatolták Magyarországhoz.
- g) Paly, aradi prépostság, nem szegény, Oláh műve szerint (Hung. 1. könyv, 10. fejezet, 4. §).
- h) Buttyin, város a jenői járásban.
- i) Deszkna vagy Deszna.
- j) Szebes, Boros Szebes, ugyanazon járásban.
- k) Új Szent Anna.
- l) Világos.
- m) Siklo, a zarándi járásban keresendő.

Oláh Miklós írta, hogy a területnek, amely a három Körös, tudniillik a Sebes-, a Fekete- és a Fehér- között van, Körösköz a neve. Az ő idejében a hegyek lába felé feküdt Fekete Bathor és Ireg, dél felé pedig Chesa, Zadan, Mezőgyán (Mezewgyan), Kelesér, Gyarmand és Sarkad városa. Korábban a megyében volt Mesth vagyis Aranya, Galfa és Syri.

**7. A főispáni tisztség létezik, jelenleg üresedésben van.”**

1700-as évek végétől a Compendiumot tankönyvként használták a hozzácsatolt vármegyei térképekkel együtt. A mai kor emberének a fentebbi leírások

sok újat nem mondanak, érdekes viszont, hogy ami az itt élők nemzetiségi összetételét illeti a 18. századi ismeretlen szerző megállapításai a mai Arad megye lakosságának eredetéről igencsak egybeesnek azzal a következtetéssel, amely a 100 évvel későbbi **Pesty Frigyes**-féle gyűjtés közléseiből levonható.



Miután a török-tatár pusztítások következtében az addigi magyar őslakosság javarésze kipusztult, az üresen maradt területekre a szerbek illetve románok nagy része akkor települt. (Ez mintha valahogy nem esne egybe a dáko-román elmélettel)

*Piroska István*

*Nyugati Jelen Évkönyv. 2021*